

KOZÁK JÓZSEF

AZ ISTÁLLÓSKŐI CSONTFURULYA ÉS ROKONAI

A Bükk hegységi Istállóskő barlangjában őskőkori csontfurulya maradványait ásták ki a régészek. A sípot valamikor valaki jó mélyre elrejtette a barlang talajába, így azt szó szerint ki kellett ásniuk a kutatóknak. Hány ezer évig feküdt békében a síp? — csak találgatni lehet, az azonban biztos, hogy furulyának használták kialakulásának vélt idején, az őskor késői szakaszában (Kr. e. 45.000-10.000). Bizonyosságról azért beszélhetünk, mert a hangszer jelen állapotában is működőképes.

Őskori csontfurulya Istállóskőről – rekonstrukció

A furulyát az ún. nyelvdugós furulyafélék módján lehet megszólaltatni. Ez úgy történik, hogy a cső végébe bedugott nyelvünkkel a befújt levegőt az oldalt lévő sípnyílás peremére irányítjuk. A bedugott nyelv itt ugyanazt a szerepet tölti be, mint a mai furulyák dugója.

A furulya barlangi medvebocs combcsontjából készült. Három nyílás található rajta, melyek különböző méretűek és alakúak. Eltérő kiképzésük figyelemre méltó érdekesség. Ha eltekintünk attól a lehetőségtől, hogy ez a kis eszköz egy őskőkori tanszer volt, amelynek segítségével a lyukkészítés külön-

böző módjaival lehetett megismerkedni, akkor magyarázatot kell találnunk az egyazon csövön található eltérő lyukak készítésének okára.

Erre tesztek most kísérletet.

Nagyon valószínű, hogy a lyukakat nem egy időben készítették, vagyis a csontfurulya nem egy ember keze munkáját viseli.

Az egyes számmal jelölt lyuk kb. egy centiméter átmérőjű, durván kitört kerekded nyílás. A második, ovális-kerekded lyuk aprólékos vésésnyomokat őrzött meg, a harmadik pedig majdnem kerek.

A kitört nyílásról már első ránézésre kiderül, hogy nem furulyakészítési céllal alkották, hanem úgy jött létre, hogy egy kővel, vagy valamilyen kemény tárggyal jó nagyot rásóztak a csontra. Ezt jól mutatják a nyílás körül minden irányban kiinduló mély repedések, melyek közt van, amelyik teljesen körbeér. Kis híja, hogy a csont ettől az ütéstől nem tört ripityára. *(A kutatók egyik csoportja azt feltételezi, hogy ez a lyuk valamilyen állat harapása következtében keletkezett. Ez éppen lehetséges. A furulya létrejötté szempontjából azonban teljesen mellékes, hogy ember, vagy állat törte ki a csontból a megfelelő darabot.)* Ez nagyban alátámasztja annak föltevését, hogy ez lehetett a csonton az első lyuk.

A csont széttörésének szándéka táplálkozási célokra enged következtetni, a velő ugyanis kalóriadús tápláló étel, amit a jégkorszak idején meg kellett becsülni. Miután a csonton elég nagy nyílás támadt, amin át a velőt kiszippanthatták, nem kellett folytatni a széttörését.

Ebben az állapotában a síp még csupán egy kilyukadt, üres csont lehetett, amelynek végeire még szorosan tapadtak a dudorok, az epifízisek. Idővel, miután a csont kiszáradt, ez az ízületi rész levált a diafizisről és kialakult a mindkét végén nyitott csontcső.

Ebből az állapotából lett belőle furulya.

Először nyilván valaki a felső végébe mélyen bedugta a nyelvét és jó nagyot belefújt: a csontocska sípoló hangon megszólalt!

A megszólalást ez esetben az tette

lehetővé, hogy a befújt levegőt a bedugott nyelv a csont oldalán kialakult lyuk peremére vezette, ami szerencsésen élesre volt kitörve.

Ha a kitört lyuk néhány milliméterrel lejjebb került volna, vagy a lyuk átmérője valamivel nagyobbra sikerült volna és pláne, ha a pereme nem tört volna élesre, akkor nem szólt volna meg a furulya. Itt — ez esetben — minden körülmény együtt volt, bár a síp megszólaltatása nem könnyű, ugyanis a sípnyílás mérete már-már csaknem túl nagy. Ennek folytán szélesen, sziszegősen szól.

Könnyebb megszólaltatni, ha a cső alsó végét befogjuk, mivel a zárt végű csőbe befújt levegő ott visszafordul, és ez az ellenirányú áramlat nem enged a kívántnál több levegőt behatolni. Ebben az esetben — zárt csővéggel — az istállóskői sípon a mai rendszerezés szerinti A hang szólal meg, ami nagyon hasonlít a vadgalamb, vagy a gerle turbékoló bűgására.

Ha fúvás közben hirtelen kinyitjuk a cső alját, akkor a hang felugrik, és h' körüli magasságon szól.

Marokra fogva is szól a síp, ilyenkor az összezárt tenyér ürege megnöveli az úrtartalmát, ezért ilyen esetben — erős fúvásra H és d' közötti felhangok valamelyike szólal meg a gyenge fúvású mély hang után.

Fúvás közben a tenyér hirtelen megnyitásával is magas, sípoló hangot kapunk. Ez az erős, messze hangzó hang a zárt és nyitott markú fúvás különböző kombinációival alkalmas lehetett jelzőrendszerek kialakítására.

Érdekes, váratlan fizikai hatás érvényesül akkor, ha nem zárt csővéggel, hanem marokra fogva, vagy nyitott csővéggel fújjuk erősen a sípot. Fúvás közben a csőbe bedugott nyelvünk beazonosul, és sajátos bűgő hangot hallat, ami különös módon a medvebocs nyögésére emlékeztet. Együtt szól tehát egyszerre egy magas sípoló, és egy mély dörögő hang.

Az istállóskői csontsípót ebben az egylyukú állapotában csupán sípként, hangkeltő eszközként használhatták, később azonban, miután újabb lyukakkal gazdagodott, dallamjátékra alkalmas hangszerré minősült át.

Nyilván több hasonló síp is készült.

Ehhez ugyanolyan méretű barlangi medvebocs combcsontra volt szükség, melynek megfelelő oldalán, az eredetivel azonos helyzetben kellett kialakítani a sípnyílást, ügyelve arra is, hogy annak pereme a befűjt levegővel szembeni részén élesre legyen kiképezve. Ez nem lehetett egyszerű dolog. Hamar észrevehették, hogy kóvel nagyot ráütve — ahogy az eredeti példány készült — nem jutnak eredményre, legalábbis túl kicsi a valószínűsége, hogy megfelelő nyílás keletkezzen anélkül, hogy a cső széttörne. Fúrót viszont nem használhattak ehhez, hiszen az eredeti síp nyílása nem kerek. Óvatosan kellett tehát a lyukat kitörögetni a csont falából, közben próbálgatni, szól e már? Ilyen próbálkozások vezethettek arra a fölfedezésre, hogy kisebb nyílás is elég, ahol ráadásul könnyebben megszólaltatható a síp.

Ilyen kiképzésű sípnyílás az istállóskői furulya 2. számú nyílása. Ez a lyuk ugyanis sípnyílásnak készült, amit remek hangja bizonyít és az, hogy a kerekded nyílás peremrése, ahova a befűjt levegő érkezik, élesre van kiképezve. Ennek pedig csak sípkészítéskor van értelme. A nyílás pontos elhelyezése is azt támasztja alá, hogy ez a második lyuk sípnyílásnak készült.

A nagyméretű lyukhoz képest a kisebb sípnyíláson sokkal jobb minőségű zenei hang kelthető. A síp kevesebb levegővel szól, hangja nem olyan szeles, sziszegős, mint a másik feléről fújva.

Ezen a sípnyíláson nyitott csővéggel is jól megszólal a síp, ami alapfeltétele annak, hogy hangnyílásokkal ellátott furulyát lehessen kialakítani belőle. (Zárt végű sípokból készíthetünk pánsziszterű dallamhangszert, de furulyához nyitott csőre van szükség!)

A könnyebb megszólalásnak, és jobb hangminőségnek azonban ára volt. Ennél a kisméretű sípnyílásnál a csőbe bedugott nyelv nem jött rezgésbe, vagy ha mégis, akkor csak úgy tessék-lássék, bizonytalanul, esetlegesen. Így itt a dörmögő, bűgő kíséroháng elmaradt!

Ennek, a már jól megszokott dörmögésnek a pótlásra alakulhatott ki az a dünnnyögős fúvásmód, ami a magyar és néhány sztyeppei rokon nép hagyományában mind a mai napig fönmaradt. Ez a hangzásbeli sajátosság a magyar népi furulyazenében a székelyföldi és csángó területeken máig meghatározó jellemzője a furulyajátéknak. Máshol, így pl. a Dunántúlon jobbra már kivesztett a gyakorlatból, de emlékét a hosszúfurulya fúvásmódja ugyanúgy megőrizte, mint a Felvidéken a fujera dörmögős fúvása.

Kodály a magyar furulyásokról így tudósít: „Sajátságos szokása a furulyásoknak, különösen Erdélyben, hogy játék közben belemorognak, beledünnnyögnek a furulyába valami mély hangot. Mivel ez a felső hangok tisztaságát zavarja, fonográfba vételkor igyekeztünk őket rávenni, hogy hagyják el. Nehezen vagy sehogysem sikerült elérni, annyira megszokták. ... Ez a hang a furulya hangjaival kombinációs-hangokat hoz létre, úgyhogy gyakran tisztán hallani egy harmadik szót.”

Herman Ottó a gyetvai fujerásokról tesz említést: „Télen a fonóban, langyos tavaszi éjszakán megbűg a 'fujera', egy hatalmas, majdnem embernyi síp, melynek három a hanglika, s amelyet csak vendégcsövön lehet megfűjni. Legmélyebb hangja majdnem harangszerű, de bűgó is, mint a bánatos vadgalambé, sőt kurjant is; a legény belevegyíti saját dünnnyögő hangját...”

Végül, valamikor sor került a harmadik lyuk kifűrására is, ami már valóban dallamjátszó hangnyílásnak készült.

A hangnyílások fölfedezéséhez jól jött, hogy az istállóskői sípra új sípnyílást faragtak, mivel így valójában — ritka különlegességként — kétsípű hangszert jött létre. A nem kívánt sípnyílást vagy betömték valamiféle viasszal, mézgával, vagy a felfedező hajlamú zenész az ujjával fogta be azt, hogy fúváskor a kívánt hangzást elérje. Ha ezt tette, akkor hamar rájöhetett, hogy a lyukat megnyitva egy másik hang szóllal meg, ami szerencsésen épp egy egész hanggal magasabb (Gis'), mint a cső végi hang (Fis'). Kiderült tehát, hogy a síp oldalára lehet lyukat fúrni anélkül, hogy a síp megrongálódna. Ezt a zenetörténet legjelentősebb felfedezései között tarthatjuk számon!

A harmadik hangnyílás a síp hátsó oldalán majdnem kerek. Pontos elhelyezése azt sugallja, hogy ennek is már meg voltak az előzményei, mielőtt a — vélhetően nagybecsű amulettként őrzött — eredeti síp hátsó felére fűrták volna.

A kis sípnyíláson át fűjt, kétlyukú hangszeren így három egymás mellett szóló hang szólaltatható meg, az átfúvással megjelenő felhangokon kívül. A három hang a zenei igényeknek teljesen megfelelő terc hangsort alkot, amelyet dúr vagy moll jellegűvé lehet alakítani a szerint, hogy közben az első lyukat nyitva vagy zárva tartjuk.

Az istállóskői furulyát valamikor gazdája jó mélyre elásta a tán szent barlangban, bízva abban, hogy senki sem talál rá. Azután, úgy eshetett, hogy ő maga sem talált vissza, így a síp kb. 30 ezer évig a föld alatt volt, míg a régészek ki nem ásták.

A jégkori emberek azonban már ismerték és használták az istállóskői módra készített nyelvűgős furulyákat, és idővel továbbfejlesztették azokat. Fölfedezték ugyanis, hogy az állatok sípcsontja (óz, szarvasgida) alkalmasabb furulyának, mint a medve combcsontja. A sípcsont ugyanis fölül kiszélesedik, így az ember a nyelvtét kényelmesen beledughatja, alul viszont hosszán megmarad a kerekded csőrész, amin több hangnyílás is elfér, mint az eredeti sípon volt. A hosszúkás sípcsont további felhangok megszólaltatását is lehetővé teszi, így kétségtelenül több zenei lehetőséget kínál a medvecomb csontnál.

Ilyen csontsípokat a jégkorszakot követő időkből ismerünk Európa északi részéről is, ami arra utal, hogy a Kárpát-medence népességének egy része a jégkor végét jelentő klímaváltozást követően észak felé elvonult.

Vaskori csontsíp Jylland-Dánia

A Kárpát-medence őskőkori népességének jó része tehát helyben maradt, utódaik közül bizonyára sokan itt élnek közöttünk ma is. Helyben maradásukat, kultúrájuk továbbélését jól példázza az a bronzkori nyelvűgős csontfurulya, amelyet Üllő határában találtak. Sípnyílása az eltelt évezredek ellenére az istállóskőivel megegyező méretű és formájú maradt. A rajta lévő négy hangnyíláson, a felhangok felhasználásával, hét egymást követő hangból álló hangsor szólaltatható meg, és pedig — kristálytisztán.

